וישב ב

א. בסיפור לידת פרץ וזרח (בניהם של יהודה ותמר) נאמר בפרשתנו[1]: ויהי בלדתה ויתן יד (הוציא האחד ידו לחוץ[2]) ותקח המילדת ותקשור על ידו שני לאמר זה יצא ראשונה, ויהי כמשיב ידו (לאחר שקשרה על ידו השני החזירה[3]) ו־הנה יצא אחיו גו' ויקרא שמו פרץ, ואחר יצא אחיו אשר על ידו השני ויקרא שמו זרח.

על התיבות[4] „אשר על ידו השני" פרש"י: ארבע ידות כתובות כאן כנגד ארבע חרמים שמעל עכן שיצא ממנו. ויש אומרים כנגד ד' דברים שלקח אדרת[4] שנער ושתי[5] חתיכות כסף של מאתים שקלים ולשון זהב.

ולכאו' יש לתמוה, איך מתאים פירוש זה עם הכלל שכלל רש"י כמ"פ[6], שבפי־רושו על התורה לא בא אלא לפשוטו של מקרא — שהרי פירוש זה בפסוק, שד' הפעמים שנא' כאן „ד" הם כנגד „ד' חרמים שמעל עכן" (או „ד' דברים ש־לקח"), לכאורה אינו אלא רמז בעלמא שאין לו שייכות לפירושן הפשוט של תיבות אלו.

ודוחק גדול לומר שבלימוד ע"ד ה־פשט (פרש"י) מתורץ ע"ז הכפלת תיבת „יד" ד' פעמים, שהוא יתור לשון בכתוב — כי הו"ל להוסיף „רבותינו דרשו" ו־כיו"ב, כדרכו בכ"מ שמביא „אגדה[7] ה־מיישבת דברי המקרא",

ועוד, ע"ד הפשט אין בהכפלת תיבת „יד" ד' פעמים יתור בכתוב — כי פעם הא' והג' („ויתן יד", „ויהי כמשיב ידו") מוכרחות הן בפשטות להמשך הסיפור; היתור בפעם הב' „ותקשור על ידו" הוא רק שבמקום שתי התיבות „על ידו" הי' אפשר לכתוב רק תיבת „עלי" — „ריווח" של תיבה אחת! ואין זה יתור הדורש ביאור, כי (ע"פ פשוטו של מקרא) כדאית הוספת תיבה אחת ליתר ביאור.

אמנם בנוגע לפעם הד' („ואחר יצא אחיו אשר על ידו השני") לכאורה יש מקום לומר, שלא רק תיבת „ידו" מיות־רת, אלא שכל ד' התיבות „אשר על ידו השני" מיותרות[8], שהרי ברור מהמשך ה־כתובים ש„אחיו" (שיצא באחרונה) הוא זה „אשר על ידו השני", ואין צורך ב־סימן זה; ועפ"ז יש לתרץ לכאורה ש־יתור זה מלמדנו על שאר ה„ידות"[9], שיש רמז בכך ש„ארבע ידות כתובות כאן" — „כנגד ד' חרמים . . ד' דברים".

אבל כד דייקת שפיר, גם בפעם הד' אין כאן יתור (ע"ד הפשט, הדורש בי־אור) — כי:

---

1) לח, כח־ל.
2) ל' רש"י שם, כח.
3) שם, ל.
4) ע"פ יהושע ז, כא. וראה לקמן סעיף ה.
5) כ"ה בכמה דפוסים וכת"י (או — „וב"). ובדפוסים אחדים „ושני". ולכאו' הוא טה"ד.
6) רש"י בראשית ג, ח. שם, כד. ובכ"מ.
7) ל' רש"י בראשית ג, ח.
8) ומתורץ בפשטות הטעם שהעתיק רש"י בה־ד"ה גם התיבות „אשר על . . השני" שלכאורה אינן שייכות לתוכן פירושו. וראה לקמן הערה 31.
9) ראה יפ"ת (השלם) לב"ר (פפ"ה, יד): ואע"ג דלא מייתרו כל ד' הידות כו' דמדהני לדרשא כולהו נמי לדרשא. וראה גם נזר הקדש (השלם) שם.

(א) בתיבות אלו – „אשר על ידו ה־ שני" – בא הכתוב להדגיש את הטעם לקריאת שם „זרח" (שנאמר בכתוב תיכף לאח"ז), וכפרש"י „ויקרא שמו זרח – ע"ש זריחת מראית השני"[10].

(ב) ועיקר: מצינו כמ"פ שהכתוב מכ־ פיל ענין (אף שיש בזה יתור של תיבות אחדות) – לשם תוספת הבהרה או אפילו רק ליופי הלשון.

ולדוגמא – בפ' בראשית[11]: „ויכל אלקים ביום השביעי מלאכתו גו' וישׁ־ בות ביום השביעי גו' ויברך אלקים את יום השביעי גו'" – ג' פעמים „ביום ה־ שביעי", ולא פי' שם רש"י טעם הכפלה זו[12] (שהי' אפשר לכתוב „ויכל אלקים ביום השביעי מלאכתו גו' וישבות בו מכל מלאכתו גו' ויברך אותו אלקים ויקדש גו'" – ולא הי' ספק שהמדובר „ביום השביעי")!

ועכצ"ל, שאין ביתור עד"ז קושי ע"ד הפשט – שלכן לא מצינו בנדו"ד בפר־ שתנו, שפשטני המקרא יעמדו על כך ש„ארבע ידות כתובות כאן", אף שי"ל שסמכו על פרש"י – והדרא קושיא ל־ דוכתא.

ב. גם יש להבין כמה דיוקים ב־ פירוש רש"י זה – ומהם:

א) מהו דיוק הל' „ארבע ידות כתובות כאן" (כאילו שהן ארבע ידות שונות)? והרי כוונת רש"י היא לד' פעמים „יד" – וא"כ הול"ל „נכתב יד ד"פ[13], או „ד' פעמים יד כתיב כאן"[14] וכיו"ב[15]? ובפרט ש„ארבע הידות" הוא ל' הכתוב בפי' שונה – חלקים[16].

ב) מדוע הוזקק רש"י לשני פירו־ שים[17]? – וכמשנ"ת כמ"פ, דכאשר רש"י מביא שני פירושים, הרי זה משום שבכל אחד מהם יש קושי שאין בהשני, אלא ש־ הפירוש הראשון הוא קרוב יותר לפשט ולכן מביאו ראשונה.

ג) בפירוש הא' לא פירט רש"י אילו הם ד' החרמים שמעל עכן, ואילו בפי־ רוש השני מפרט רש"י ד' הדברים שלקח – „אדרת שנער ושתי חתיכות כסף . . ולשון זהב"!

וביותר תמוה: בבראשית רבה[18] – בפשטות, מקורו של פירוש רש"י זה – הוא באופן הפוך: בפירוש הא' מפורטים החרמים שמעל עכן – „ואלו הן ד', חרמו של עמלק וחרמו של סיחון ועוג וחרמו של יריחו וחרמו של כנענים (נ"א מדין[19])", ואילו בפירוש השני שם נאמר רק „כנגד ד' דברים . . ה"ד[20] ואראה בשלל אדרת שנער אחת טובה וגו'" (מ־ בלי להעתיק המשך הכתוב שבו נפרטו שאר הדברים[21])!

---

10) ראה גם נחלת יעקב, יריעות שלמה (מהרש"ל) ועוד על פרש"י.

11) ב, ב־ג.

12) וראה ספורנו שם.

13) ראה פרש"י ר"פ ח"ש.

14) וכהלשון בתוס' הדר זקנים כאן.

15) ואף שעד"ז הוא הלשון בבראשית רבה (פפ"ה, יד) „כמה ידות כתיב כאן" – הרי נת' כמ"פ שאין רש"י מעתיק לשונות חז"ל דוקא כצורתן, אלא באופן וסגנון שמתאים לפשש"מ.

16) ויגש מו, כד. אבל ראה תרומה כו, יז (ועוד) שלרש"י – אין צורך לבאר מש"כ הראב"ע שם.

17) ולהעיר שבמדרש לקח טוב כאן הביא רק טעם השני (אף שבמדרש רבה הובאו ב' הטעמים).

18) פפ"ה, יד.

19) כ"ה בהוצאת ראם (וצילום שלה). וראה מפרשי המדרש. וראה ב"ר הוצאת אלבק שם.

20) יהושע ז, כא.

21) כ"ה בב"ר לפנינו. וראה ב"ר הוצאת אלבק שם. – וביפה תואר לב"ר שם (ומלאכת הקודש על

ג. ויש לומר הביאור בכל זה:

כוונת רש"י בפירוש זה אינה לתרץ יתור בלשון הכתוב, אלא לבאר ענין כללי בסיפור זה: גם בלימוד ע"ד הפשט מובן, שבסיפורי התורה בכלל[22], ושל האבות והשבטים בפרט, בא הכתוב ל־למדנו ולהשמיענו תוכן מסויים — אם ענין הנוגע לידיעת חייהם הם, או שזהו בגדר „מעשה אבות סימן לבנים", ענין המרמז על מאורעות של בניהם אחריהם

— וכפי שמצינו כמ"פ בפרש"י בפר־שיות הקודמות[23] (שמפרש כמה מאורעות של האבות איך שהם רומזים על דברים העתידים לבא בחיי בניהם), ובמיוחד במאורע כעין זה לעיל — בלידת יעקב ועשו: „ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב עשו"[24], שפרש"י שם[25] תוכן ענין זה ובפרטיות: „בדין הי' אוחז בו לעכבו, יעקב נוצר מטיפה ראשונה כו' ויעקב בא לעכבו שיהא ראשון ללידה כראשון ליצירה ויפטור את רחמה ויטול את ה־בכורה מן הדין", וכן פרש"י הטעם שהי' אוחז „בעקב עשו" — „סימן שאין זה מספיק לגמור מלכותו עד שזה עומד ונוטלה הימנו" —

וא"כ צריך להבין בנדו"ד — מהו תוכנו של סיפור זה ע"ד לידת פרץ וזרח, שאותו בא הכתוב ללמדנו, ש־תחילה „הוציא האחד ידו לחוץ ולאחר שקשרה על ידו השני החזירה" ויצא אחיו, ואחר יצא זה „אשר על ידו השני", ומהו הטעם שזרח יצא לאחרונה אף ש־הוציא ידו תחילה?

[ואין לומר שגם כאן עיכב פרץ את זרח[26] כדי שיצא הוא ראשון והוא יהי' הבכור[27] — דביעקב ועשו, הרי כיון שעשו הי' רשע, מובן הטעם שיעקב לא רצה שעשו יצא ראשון[28] (וכן לאידך — עשו, להיותו רשע, לא הניח ליעקב לצאת ראשון); אבל בנדו"ד, הרי כבר פרש"י[29] — הן בפ' תולדות והן כאן בפרשתנו[30] — ש„שניהם צדיקים", ומדוע יצא פרץ לפני זרח שהוציא את ידו תחלה?].

ודבר זה מסביר רש"י בפירושו[31]:

פרש"י כאן), שגירסת רש"י בב"ר שנפרטו כל ד' ה־דברים, ולכאורה אין דבריו מוכרחים. ובפרט שב־רש"י לב"ר שם פי' ד' הדברים באו"א (כדלקמן הערה 40).

22) ראה רש"י בראשית א, א ובמפרשי רש"י שם. לקו"ש ח"ה (ע' 3 ואילך).

23) ראה לדוגמא: רש"י לך יב, ו. שם, ח. שם יד, יד. ועוד (ובכולם לא הקדים רש"י „ורבותנו דרשו").

24) תולדות כה, כו.

25) והקדמת רש"י שם „שמעתי מדרש אגדה הדורשו לפי פשוטו" — הוא מפני שתוכן הפירוש (שיעקב נוצר מטיפה ראשונה כו') הו"ע של אגדה, אבל כללות הענין, שיש בסיפור זה תוכן ומשמעות, הוא (גם) לפי „פשוטו".

26) ראה פרש"י כאן (בטעם קריאת שם „פרץ") „פרצת — חזקת עליך חזוק".

27) היינו בכור לאמו. ולהעיר מפענח רזא ומושב זקנים כאן.

28) כי בפשטות, אם עשו הי' ראוי לבכורה אין מקום שיעקב ישתדל לעכב עליו מלצאת ראשון (היפך הטבע ד„הנכנסת אחרונה תצא ראשונה" — רש"י שם); אלא שאם יעקב לא הי' „ראשון ליצירה" לא הי' מקום לעכב כו' כי אין אחיזתו „בדין". ואכ"מ.

29) כה, כד.

30) לח, כז.

31) ומה שכתב רש"י זה כאן דוקא, ולא בתחי־לת הענין (בפעם הא' שנאמר „יד") — כי הקושיא היא לאחרי הפעם הא', ובתקפה בפעם הד' שנאמר „יד".

אלא שעצ"ע מדוע העתיק בהד"ה גם התיבות „אשר על (ידו) השני". וי"ל, שבזה מרמז רש"י, שע"פ פירושו מתורץ בפשטות (ובאופן מרווח) היתור של ד' תיבות אלו (אבל אינו, כי ביאור טעם קריאת

„ארבע ידות כתובות כאן, כנגד ארבע חרמים שמעל עכן שיצא ממנו", כלומר, שענינו של סיפור זה הוא „סימן" הרומז והשייך ל„בן" לאחר כמה דורות: ולכן נדחה זרח ויצא לאחרונה ולא זכה בבכורה[32], היות שיצא ממנו[33] עכן שמעל בד' חרמים[34].

ד. עפ"ז מתורץ ג"כ הטעם שלא הק־דים רש"י כאן „ורבותינו דרשו" (וכיו"ב):

רש"י כותב הקדמה כזו במקום שיש קושי בלשון המקרא, המתיישב רק ע"פ דרש או רמז; אבל בנדו"ד לא בא רש"י להפקיע הכתובים מידי פשוטם (וגם — לא בא לדרוש יתורא דקרא), אלא כוונתו היא לבאר ה„סימן" שבמאורע זה (וכנ"ל, שכן רגיל (גם) ע"פ פשוטו של מקרא, שיש תוכן ורמז במאורע זה, וכמו „וידו אוחזת בעקב עשו" שפרש"י (כנ"ל) „סימן שאין זה מספיק לגמור מלכותו כו'", ולא הקדים שזוהי אגדה או דרשה).

וזהו דיוק לשון רש"י — „ארבע ידות כתובות כאן" (ולא „ארבע פעמים כתיב יד" וכיו"ב) — להדגיש, שאין כוונתו ל־עצם ההכפלה בלשון הכתוב, כ"א, שב־לידה זו כתובות „ארבע ידות" — ד' ענ־ני „יד" שונים („ידות" ל' רבים) — „ויתן יד", „ותקשור על ידו", „כמשיב ידו", „אשר על ידו השני":

וכיון שכן, מסתבר לומר, שהתוכן וה־„סימן" מרמז ג"כ למאורע בעתיד השייך ל„יד", והקשור במספר של ד' — ולכן פרש"י „כנגד ד' חרמים שמעל עכן . . ד' דברים שלקח".

ובזה מובן ג"כ טעם העדיפות בפי־רושו הראשון של רש"י לגבי הפירוש השני: כיון ש„ארבע ידות כתובות כאן" — ד' ענינים בקשר ל„יד" וכ"א בתוכן שונה („ויתן", „משיב" כו', כנ"ל) — מס־תבר לומר, שגם בה„סימן" אירעו ד' מאורעות שונים: ולכן פירושו הראשון של רש"י הוא „כנגד ד' חרמים שמעל עכן", שהן ארבע פעולות שונות, בד' זמנים שונים: משא"כ לפירוש השני, שהם כנגד „ד' דברים שלקח", אין כאן ד' לקיחות („ידות") שונות, כ"א ד' פרטים בלקיחה אחת.

ה. אלא שמ"מ לא הסתפק רש"י בפי־רוש הא' ומביא גם דברי ה„יש אומרים" — „כנגד ד' דברים שלקח" — כי יש יתרון (גם) בפירוש השני.

ויש לומר, שרש"י מרמז זה ע"י ה־שינוי (הנ"ל סעיף ב'), שבפירוש הא' לא פירט החרמים ובפירוש הב' פירט ד' הדברים.

והביאור בזה:

הטעם בפשטות מה שלא פירט רש"י מה הן ד' החרמים הוא — מפני שבפשוטו של מקרא אין הכרע מה הם החרמים שבהם מעל עכן, שהרי בקרא מפורש רק ע"ד המעילה בחרם של יריחו, אבל לא ע"ד שאר המעילות[35].

שם „זרח" — ה"ז מפורש בקרא. וראה תרגומים עה"פ).

32) ראה רמב"ן כאן „פרץ הוא הבכור". וב־בחיי: הבכור הגמור . . פרץ שהוא הנפטר מן הרחם תחילה . . וכן הכתוב יזכיר שמו תחילה (ויגש מו, יב. וכן פינחס כו, כ).

33) להעיר מברכת יעקב לאפרים ומנשה (ויחי מח, יט ובפרש"י שם ושם, כ). וראה רש"י שם, ח. ועד"ז בכ"מ. — ולהעיר מהשקו"ט במפרשים ב־פרש"י וירא (כא, יז) „באשר הוא שם". ואכ"מ.

34) ואף שגם מפרץ יצאו מלכים לא כשרים (שמעשיהם פגעו בכלל ישראל — ראה לקמן ס"ו) — הרי כיון שיצאו ממנו מלכי בית דוד, עד למלך המשיח, מובן שזה מכריע (משא"כ בזרח).

35) ראה רש"י סנהדרין מג, ב (ד"ה שנים) „וכיוצא בזו עשה בעיירות אחרות ולא נתפרסמו".

ואע"פ שמאמירת עכן[36] "וכזאת וכזאת עשיתי" יודעים (כפרש"י שם) שמעל "גם בחרמים אחרים" — הרי אין יודעים מזה (א) בכמה חרמים מעל[37], (ב) ובאיזה חרמים מעל [ועד שי"א שמעל בג' או ה' חרמים[38], וגם מצינו שקו"ט ארוכה במפרשים[39] מה הם החרמים].

וזוהי העדיפות בפירוש השני על פירוש הראשון — כי ה"(ד') דברים ש־לקח" מפורשים בפשוטו של מקרא. ולכן מדייק רש"י לפרט את ארבעת הדברים — כי בשטחיות מפורש בקרא[20] רק שלשה דברים "אדרת שנער אחת טובה ומאתים שקלים כסף ולשון זהב אחד" (אדרת, כסף, זהב), ולכן מפרט ומפרש רש"י שהיו כאן "שתי חתיכות כסף של מאתיים שקלים"[40].

משא"כ ד' המעילות של עכן (שבפי־רוש הראשון), כנ"ל, שלא מצינו אותן מפורטות בפשוטו של מקרא.

ו. ועוד י"ל, ובהקדם: מובן ופשוט, דזה שזרח לא זכה בבכורה מפני שיצא ממנו עכן, הוא דוקא מפני שמעשיו של עכן (שנרמזו בארבע ידות הכתובות כאן) פגעו בכלל ישראל[41], אין זה ענין של חטא פרטי שלו אלא חטא הנוגע להכלל כולו.

[כי פשוט, דמה שא' מיוצאי חלציו של זרח הנהו רשע (ואפילו רשע גדול ביותר) אין זה טעם שעבור זה יפסיד זרח את בכורתו, וכ"ש וק"ו שהכתוב יספר אודות זה תיכף בלידת זרח].

וזהו הקושי בפירושו הראשון של רש"י (שלכן לא הסתפק רש"י בו בלבד), שלפיו נרמזו כאן (גם) ג' המעילות הרא־שונות של עכן, שלא פגעו בכלל ישר־אל[42] אלא הן חטאיו הפרטיים (ועד שלא נחית הכתוב לספר אודותם) — וא"כ מדוע רמזן הכתוב בלידת זרח כסיבה ל־הפסד הבכורה?

משא"כ לפירוש השני שהרמז ב"ד' הידות" הוא רק בשייכות להמעילה ב־חרם של יריחו, שפגע בכלל ישראל כ־מסופר במקומו (בס' יהושע)[41].

ז. מיינה של תורה בפרש"י זה:

איתא בספר הבהיר[43], ש"זרח" ו"פרץ" הם שמש ולבנה, וענינם של שמש ולבנה בעבודת ה'[44] — "שמש" מרמז על עבודת הצדיקים, שעבודתם היא "תמידים כסד־רם", בלי שינוי (כמו אור השמש שאין בו שינויים), ולבנה מרמזת על בעלי תשובה (כמו מולד ומילוי הלבנה שבא לאחרי חסרונה).

ולכן מפרץ (שכנגד) לבנה יצאה מל־

---

36) יהושע ז, כ.

37) ע"ד הפשט. משא"כ ע"ד הדרש — ראה מפרשים שצויינו לקמן הערה 39 שלמדים מהלשון "וכזאת וכזאת" וכיו"ב [אלא שבכל אופן, מזה גופא שיש בזה פלוגתא מובן שגם ע"ד הדרש אינו פשוט כו'].

38) סנהדרין שם [אלא שבחדא"ג מהרש"א שם מגי' "ד" במקום "ה" (כבירושלמי שם פ"ו ה"ג, ומציין לרד"ק יהושע שם — דמשמע שכן היתה גירסתו בש"ס)].

39) ראה ר"ח ומפרשי ע"י סנהדרין שם. מפרשי ב"ר שם. מפרשי רש"י כאן. ואכ"מ.

40) וברש"י לב"ר שם פי' באופן אחר (שהיו שתי אדרות). וראה נזר הקדש לב"ר שם (ועוד). ואכ"מ.

41) ראה יהושע שם, יא ואילך. סנהדרין שם. וראה גם יהושע (כב, כ) "עכן . . מעל . . ועל כל עדת ישראל הי' קצף". ולהעיר מרש"י לך יב, ח.

42) ראה סנהדרין שם.

43) סקצ"ז (הובא ברמב"ן ובחיי כאן. וראה גם גו"א ועוד).

44) אוה"ת ואתחנן ע' קי. ועוד.

כות בית דוד – שדוד „הקים עולה של תשובה"[45], עד למלך המשיח – שאחד מהחידושים של משיח הוא, כמאמר ה־ זהר[46], משיח אתא לאתבא צדיקייא ב־ תיובתא, שגם צדיקים יגיעו למעלת ה־ תשובה. וזה מרומז בשם „פרץ" – ע"ש „פרצת עליך פרץ"[47], המורה על ענין של פריצת הגדר[48], שזהו ענינה של עבו־ דת התשובה[49], שהיא „בחילא" בכלל ו־ „בחילא יתיר"[50], למעלה ממדידה ו־ הגבלה[51] („בכל מאדך").

והטעם שפרץ יצא תחילה והוא ה־ בכור[52] – כי עבודת התשובה היא למע־ לה מעבודת הצדיקים, וכמאמר[53] „מקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורין יכולין[54] לעמוד בו".

ובזה מובן גם הרמז בסיפור אופן לידת פרץ וזרח:

כיון שזרח (מצ"ע) ענינו עבודת הצדיקים, לכן התחיל הוא לצאת תחילה, כי התחילה וראשית הכוונה היא, ש־ כאו"א יהי' במדרגת צדיק[55]; אבל ע"ז שיצא ממנו עכן, הוצרך להתגלות מעלת התשובה[56] [וכפשוטו של ענין, שעכן הי' בעל תשובה, שהתודה על חטאיו ויש לו חלק לעוה"ב[57] – וזהו מענינו של פרץ – „פרצת עליך פרץ", תיקונו של „עכן" על ידי פריצת הגדר, ע"י עבודת ה־ תשובה.

(משיחות ש"פ וישב וש"פ מקץ תשל"א, תשמ"ו)

---

45) ע"ז ה, רע"א.

46) הובא בלקו"ת שמע"צ (צב, ב), שה"ש (נ, סע"ב) ועוד. וראה זח"ג קנג, ב.

47) פרשתנו לח, כט. – וראה אגדת בראשית ספס"ג (ורש"י לב"ר פפ"ה, יד) „פרץ זה משיח שנאמר (מיכה ב, יג) עלה הפורץ לפניהם".

48) ראה ראב"ע ורמב"ן עה"פ.

49) ראה בארוכה „ספר המאמרים – מלוקט" ח"א ע' שסז ואילך. וש"נ.

50) כ"ה בכ"מ, ע"פ זח"א קכט, ב (ושם: ברעותא דלבא יתיר ובחילא סגיא).

51) ראה לקו"ת תצא לט, א ואילך. שה"ש נא, א. ובכ"מ. – וראה שע"ת ח"ב חינוך פמ"ח מעלת „בכל מאדך" דבע"ת לגבי „בכל מאדך" דצדיקים.

52) וראה אגדת בראשית שם.

53) רמב"ם הל' תשובה פ"ז ה"ד (כדעת ר' אבהו ברכות לד, ב).

54) כ"ה ל' (גירסת) הרמב"ם („אין . . יכולין לעמוד" – ולא „אין עומדין" כבש"ס שם), והיינו שאין זה אפילו ביכולת שלהם. ובזח"א שם: לית לון רשו לקיימא כו'.

55) ראה לקו"ת שה"ש (מד, ג ואילך) ועוד – שדוקא ע"י עבודת הצדיקים נעשה דירה בתחתונים. ולהעיר ממשנ"ת (תו"ח תולדות (יב, ג־ד. ובסוף הפרשה). שם ס"פ וישלח. ועוד) במעלת צ"ג שנעשה בע"ת, „שאין בע"ת יכול להגיע לשם כלל".

56) ראה יריעות שלמה (מהרש"ל) על פרש"י כאן, ד"ד, חרמים היינו נגד חוט השני שרומז על החטא שנאמר (ישעי' א, יח) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו" (וראה תו"ש פרשתנו לח, כח אות קכה. וש"נ. קהלת יעקב מערכת זרח).

57) משנה סנהדרין שם.